

Danmark og den kolde krig 1945-1969

– set gennem de seneste elleve års forskning

Af Thorsten Borring Olesen

Poul Villaumes disputats om dansk sikkerhedspolitik 1949-1961 og mere specielt den såkaldte Thule-sag vedrørende den danske regerings kendskab til og eventuelle accept af amerikanske atomvåben på Thulebasen har medført fornyet interesse for Danmarks sikkerhedspolitiske stilling under den kolde krig. I denne artikel giver adjunkt, PhD Thorsten Borring Olesen en oversigt over den forskning, der har fundet sted i årene siden 1984, da Nikolaj Petersen publicerede en tilsvarende forskningsoversigt.

Indledning

I forbindelse med den 19. nordiske historikerkongres i Odense i 1984 udarbejdede professor i statskundskab ved Aarhus Universitet Nikolaj Petersen en forskningsoversigt med titlen »Den kolde krig og Danmark«. Heri konkluderede han for det første, at den hidtidige danske forskning i emnet – i særdeleshed sammenlignet med forskningssituationen i Norge og Finland – havde været ganske beskedent; for det andet, at den eksisterende danske forskning i alt overvejende grad havde koncentreret sig om de sikkerhedspolitiske aspekter af problematikken; og for det tredje, at forskningen først og fremmest var gennemført af ikke-historikere, især af forskere med politologisk baggrund.¹

Elleve år senere ville det være en overdrivelse at påstå, at der er vendt radikalt op og ned på denne situation.² Udvikling er der dog sket. Især i 1990'erne er der kommet en række betydelige arbejder, som gør, at forsk-

1. Nikolaj Petersen: »Den kolde krig og Danmark«, i Erling Ladewig Petersen (red.): *Den kolde krig og de nordiske lande. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres Odense 1984*, bd. II, Odense 1984, s. 17.

2. Denne artikel er en bearbejdet og udvidet udgave af et indlæg holdt ved konferencen »Sverige under kalla kriget« arrangeret af Historiska Institutionen, Stockholms Universitet og Statsvetenskapliga Institutionen, Göteborgs Universitet på Utrikespolitiska Institutet i Stockholm, 27-28.4.1995. Manus er færdigskrevet i juli 1995.

ningen næppe længere kan betegnes som beskeden. Især perioden 1945-1961 må på visse områder siges at være godt belyst, men mere på baggrund af en række – til tider imponerende – enkeltarbejder end som resultat af en målrettet og koordineret forskningsindsats.

Trods manglen på koordinering er dog grund til at tro, at den positive tendens vil fortsætte i anden halvdel af 1990'erne, idet flere forskere i øjeblikket arbejder med projekter, der falder inden for temaet Danmark og den kolde krig. Derimod er det stadig en kendsgerning, at den danske forskning i relation til koldkrigsproblematikken i alt overvejende grad koncentrerer sig om de sikkerheds- og militærpolitiske aspekter. Den udvidelse af analysefeltet, man har kunnet konstatere i de senere år, har bestået i en bredere inddragelse af den partipolitiske debat om udenrigs- og sikkerhedspolitiske aspekter i tilknytning til den kolde krig. Optikken er ikke længere udelukkende rettet mod at analysere regeringens og statsadministrationens reaktioner på og holdninger til udviklingen i det internationale bipolarere system, men er udstrakt til at omfatte hele det politisk-parlamentariske miljø.

Selv om der stadig er mange sider af dette tema, som ikke er belyst til bunds endnu, har udvidelsen af analysefeltet været vigtig, fordi den har bibragt en større forståelse for, at dansk sikkerhedspolitik under den kolde krig ikke bare eller i overvejende grad kan reduceres til småstatens selvfølgeligelige eller nødvendige tilpasning til bipolaritetens massive ydre pres. Der er altså tale om, at forestillingerne om udenrigspolitikens primat eller den ydre tvang i stigende grad er blevet imødegået af analyser, som også vægter den indenrigspolitiske og nationale kontekst. Selv inden for NATO-medlemskabets rammer har dansk politik haft et manøvrerum. Dansk NATO-politik har således på mange områder adskilt sig stærkt fra andre NATO-småstats, og forklaringen på dette forhold må nødvendigvis inddrage indenrigspolitiske og specifikke danske historiske forhold.

Erkendelser af denne karakter udgjorde baggrunden for de ansatser til en debat om brud og/eller kontinuitet i efterkrigstidens danske sikkerhedspolitik, som man kunne ane fra midten af 1980'erne.³ Debatten døde imidlertid hurtigt ud, måske som konsekvens af, at der egentlig herskede

3. Ole Karup Pedersen: »Dansk udenrigspolitik fra neutralitet til NATO«, i sammes *Dansk udenrigspolitik. To taler*, Institut for Samfundsfag og Forvaltning, Københavns Universitet, arbejdspapir 1984/4; Martin Heisler: »Denmark's Quest for Security: Constraints and Opportunities Within the Alliance«, i Gregory Flynn (ed.): *Nato's Northern Allies. The National Security Policies of Belgium, Denmark, the Netherlands and Norway*, London 1985, s. 57-112; Carsten Holbraad: »Denmark: Half-Hearted Partner«, i Nils Ørvik (red.): *Small alignment and Western Security*, London 1986 (Holbraad har uddybet sine pointer yderligere i →

generel konsensus om, at indenrigspolitikens betydning for dansk sikkerhedspolitik udformning hidtil havde været underbelyst. Debattens primære betydning synes derfor at have ligget i ansporingen til at foretage konkrete analyser af samspillet mellem indenrigspolitik og udenrigspolitik/sikkerhedspolitik. Som jeg skal vende tilbage til, er det en udvikling, som kommer tydeligt til udtryk i den seneste tids forskning.

Ser man bort fra denne kobling mellem indenrigspolitik og sikkerhedspolitik, synes Nikolaj Petersens konklusion fra 1984, at dansk forskning næsten udelukkende har beskæftiget sig med de sikkerhedspolitiske sider af den kolde krig, stadigvæk at stå ved magt. Undersøgelser af den kolde krigs betydning for den politiske og kulturelle debat i Danmark i efterkrigstiden er eksempelvis stort set endnu ikke påbegyndt. Den internationale trend med forskningsprojekter om »amerikaniseringen« af livsformer og politik- og kulturtraditioner har ikke slået rod, og vi mangler fortsat en udfoldet analyse af den kolde krigs betydning for reguleringen af forholdet mellem Socialdemokratiet og Danmarks Kommunistiske Parti. Vi har ligeledes kun et yderst beskedent overblik over de CIA-finansierede private netværk, de såkaldte »Stay-Behind«-gruppers udbredelse og virke i Danmark. De økonomiske aspekter af den kolde krig er heller ikke systematisk og grundigt undersøgt, men på enkeltområder så som Marshall-planen og COCOM-samarbejdet findes der, som det vil fremgå nedenfor, gode forskningsarbejder.

Dette leder frem til Nikolaj Petersens tredje hovedpointe, nemlig at historikerne har bidraget forbavsende lidt til udforskningen af den kolde krig i Danmark. Spørgsmålet er, om denne konklusion egentlig nogensinde har været helt korrekt. Det er rigtigt, at historikere ansat på universiteternes historiske institutter og de relevante sektorforskningsinstitutioner op til slutningen af 1980'erne ikke i nævneværdigt omfang har bidraget til udforskningen af den kolde krig. Men mange arbejder, inklusive Nikolaj Petersens egne, er udført af forskere uddannet som historikere, men med arbejdsplads på samfundsvidenskabelige institutioner. Og mange af disse har været empirisk anlagte undersøgelser af traditionelt historievindeligt tilsnit.

Danish Neutrality. A Study in the Foreign Policy of a Small State, Oxford 1991); Hans Branner: »Vi vil fred her til lands. Een udenrigspolitisk linje 1940-1949-1989. Historiske erfaringer som kilde til sikkerhedspolitisk omvurdering«, *Vandkunsten* bd. 3, 1990, s. 47-90. Se endvidere Thorsten Borring Olesen: »Jagten på et sikkerhedspolitisk ståsted. Socialdemokratiet og holdningerne til sikkerhedspolitikken 1945-1949«, i Birgit Nüchel Thomsen (red.): *Temaer og brændpunkter i dansk politik efter 1945*, Odense 1994, s. 15ff. og Poul Villaume: *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961*, København 1995, s. 32ff.

Skal man forklare, hvorfor historikerne i de traditionelle historikermiljøer indtil 1990'erne har bidraget så beskedent til koldkrigs-forskningen, må man givetvis – ud over henvisningen til en vis mental blokering hos de ansatte lektorer og professorer i moderne historie over for at opgive forskningen i besættelsestidens historie – slå ned på to hovedforhold. For det første, at der i henved tyve år fra midten af 70'erne til midten af 90'erne på det nærmeste har eksisteret et ansættelsesstop ved universiteternes historiske institutter. Det betyder, at man først nu er begyndt at få en nyrekruttering af yngre forskere med primær forskning baseret på perioden efter 1945.

For det andet er der næppe tvivl om, at den indtil 1992 gældende restriktive arkivlov gjorde det lidet attraktivt, hvis ikke umuligt, at gennemføre forskningsprojekter inden for det sikkerhedspolitiske område efter 1945. Denne lov blev ændret i 1992, og med den nye lov er der således håb om en mildere praksis i fremtiden. Letsindige synes de imidlertid ikke at være blevet i det danske udenrigsministerium og i Forsvarsministeriet, som Thule-debatten og den tilkoblede debat om den danske arkivlovgivning i sommeren 1995 til fulde demonstrerer. Thule-sagen og arkivloven vender vi i øvrigt tilbage til nedenfor i afsnittet om »Danmark i NATO«.

Efter disse indledende bemærkninger vil resten af artiklen koncentrere sig om en generel præsentation af de nyeste arbejder, som behandler problemer, der er relevante for temaet Danmark og den kolde krig 1945-1969. Litteraturen, der behandler den såkaldt »anden kolde krig« fra slutningen af 1970'erne, vil således ikke blive behandlet. Som indskud bør det dog slås fast, at der faktisk foreligger en forholdsvis omfangsrig litteratur, der behandler dansk sikkerhedspolitik i denne periode – og for den sags skyld også perioden efter 1989. Det er i hovedsagen arbejder lavet af politologer, militæranalytikere og journalister. Ikke mindst den omfattende publikationsrække udgivet i Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg (SNU's) regi må siges at være af interesse.⁴

Nærværende artikel vil med få undtagelser heller ikke geninddrage den litteratur, Nikolaj Petersen i ovennævnte gennemgang fra 1984 allerede har kommenteret. Den følgende oversigt og diskussion er tænkt som en opfølgning til Petersens arbejde og vil koncentrere sig om litteraturen, der er

4. For introduktioner til SNU's arbejder, se H. Gottlieb, B. Heurlin og J. Teglers: *Fred og konflikt*, SNU 1991 og *Danmark efter den kolde krig. Udenrigs- og sikkerhedspolitikken under forandring*, SNU 1993.

udkommet inden for de seneste elleve år. Selv med denne indskrænkning gør oversigten ikke krav på at dække al litteratur med relevans for emnet.⁵

Generelle værker

Det nærmeste, man kommer på en samlet fremstilling af dansk udenrigspolitik/sikkerhedspolitik i perioden 1945-1969, er den velkendte, såkaldte gråbog, som Udenrigsministeriet selv udsendte i 1968.⁶ Udsendelsen skyldtes først og fremmest et politisk motiveret ønske om op til diskussionerne om forlængelse af det danske NATO-medlemskab i 1969 at belyse den hidtidige karakter og betydning af dansk NATO-medlemskab. Værket består af to bind, et kort fremstillingsbind og et stort kildebind. Ved udsendelsen i 1969 var værket noget af en sensation, fordi det optrykte en mængde dokumenter, som ikke var alment tilgængelige. Udenrigsministeriet havde da også måtte 'clare' projektet med både det norske og det svenske udenrigsministerium, især hvad angår bidragene til belysning af de nordiske forsvarsforhandlinger 1948-1949. Værket er gennem tiden benyttet i stort omfang ikke kun af danske historikere, men også af forskere fra de øvrige nordiske lande. Fremstillingsbindet derimod er alt for harmoniserende og udglattende til at være af virkelig værdi.

Indføringer i emnet baseret på forholdsvist ny litteratur får man til gengæld i de to store Danmarkshistorier, som er sendt på gaden i de senere år.⁷

En overordnet tolkning af dansk udenrigspolitik i hele efterkrigstiden set i relation til de udenrigspolitiske traditioner før denne tidsperiode præsenteres man for i Carsten Holbraads bog om de danske neutralitetspolitiske traditioner.⁸ Analysen i bogen, der er baseret på trykte kilder og sekundærlitteratur, indskriver sig i den førnævnte debat om brud og konti-

5. I øvrigt henvises til forskningsoversigten i det i note 3 anførte værk af Poul Villaume, hvor der også findes en arkivoversigt, se s. 32-51. Ligeledes henvises til en nylig artikel fra den norske historiker Helge Pharo's hånd. På komparativ basis diskuterer Pharo koldkrigs-perspektivet for hele Skandinavien og kommenterer herunder forskningssituationen i de enkelte lande, se Helge Pharo: »Scandinavia and the Cold War. An Overview«, i D. Reynolds: *Origins of the Cold War in Europe*, Yale 1994, s. 194-223.

6. Udenrigsministeriet (udg.): *Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966*, bd. I (fremstilling), bd. II (kilder), København 1968.

7. (Gyldendals) *Danmarks historie*, bd. 8, »Tiden efter 1945« af Hanne Rasmussen og Mogens Rüdiger, København 1990 og *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 13, »Krise og krig 1925-1950« af Tage Kaarsted og bd. 14, »Landet blev by 1950-1970« af Henrik Nissen.

8. Carsten Holbraad: *Danish Neutrality. The Study of the Foreign Policy of a Small State*, Oxford 1991.

nuitet i dansk udenrigspolitik. Bogen behandler efterkrigsperioden i to separate afsnit dækkende henholdsvis 1945-1949 og 1949-1989 under overskrifterne »non-aligned neutrality« og »latent neutrality«. Som den sidste overskrift antyder, lægger Holbraad op til, at den danske alliancepolitik i NATO havde kontinuitetens præg ved trods alliancetilknytningen at videreføre mange af neutralitetspolitikens særpræg. En tilsvarende tolkning var allerede tidligt blevet leveret af historikeren Sven Henningsen, som i en artikel fra 1963 havde argumenteret for, at dansk sikkerhedspolitik havde opretholdt en forholdsvis høj grad af autonomi trods tiltrædelsen af Atlantpagten.⁹ En nyudsendt bog til undervisningsbrug skal også fremhæves. Det drejer sig om Hans Branners bog om dansk udenrigspolitik efter 1945, som udmærker sig ved nogle gode præsentationer og diskussioner af tolkninger af dansk udenrigspolitik i efterkrigsperioden. Bogen er desuden nyttig ved at optrykke en række kilder, som for en dels vedkommende ikke har været offentliggjort tidligere.¹⁰

Den danske udenrigspolitiske og sikkerhedspolitiske beslutningsproces er behandlet i to arbejder, som ikke eksplicit har den kolde krig som tema. Arbejderne indskriver sig i diskussionerne om, hvorvidt den udenrigspolitiske og sikkerhedspolitiske beslutningsproces er blevet demokratiseret i efterkrigstiden. Især Erling Bjøls arbejde er af interesse, når man beskæftiger sig med dansk sikkerhedspolitik under den første kolde krig. Pointen i hans arbejde er netop, at det er påfaldende, hvor få mennesker, topembedsmænd og ledende politikere, især fra Socialdemokratiet, der var involveret og havde indflydelse på beslutningsprocessen.¹¹

Et historisk standardværk over dansk parlamentarisk politik udgøres af fire-bindsværket *De Danske Ministerier*. De to sidste bind, der er skrevet af Tage Kaarsted og dækker perioden 1929 til 1973, indeholder et væld af vigtige oplysninger og analyser af konkrete begivenhedsforløb, også vedrørende sikkerhedspolitiske spørgsmål og beslutninger.¹² Det er ofte gennem sine biografiske skitser, at Kaarsted bidrager til analysen af den kolde krig. Noget tilsvarende kan siges om et nyligt udsendt temanummer af tidsskriftet *Vandkunsten*. Temanummeret forsøger at analysere den kolde

9. Sven Henningsen: »The Foreign Policy of Denmark«, i J.E. Black and K.W. Thompson (eds.): *Foreign Policy in a World of Change*, New York 1963.

10. Hans Branner: *Danmark i en større verden. Udenrigspolitikken efter 1945*, København 1995.

11. Erling Bjøl: *Hvem bestemmer? Studier i den udenrigspolitiske beslutningsproces*, København 1983 og Jørgen Christensen: *Demokratiet og sikkerhedspolitikken. En analyse af Folketingets rolle i sikkerhedspolitikken*, Aarhus Universitet 1990.

12. Tage Kaarsted: *De Danske Ministerier 1929-1953*, København 1977, og Tage Kaarsted: *De Danske Ministerier 1953-1972*, København 1992.

krig i Danmark gennem biografiske analyser af periodens udenrigspolitikere. Der er tale om et omfangsrigt værk med 19 politikeranalyser skruet sammen efter devisen »a man and his (Cold War) times«. ¹³

I samme boldgade må man naturligvis henvise til de egentlige biografier, som er udkommet i de senere år. Det drejer sig i hovedsagen om tre bøger. Wilhelm Christmas-Møllers biografi om Christmas Møller, udenrigsminister i befrielsesregeringens korte embedsperiode og stærkt engageret i Sydslesvig-striden i den første efterkrigstid. På grund af Christmas Møllers tidlige død i 1948 er det altså en kort, men hektisk periode af efterkrigstiden, biografien dækker. Det samme kan siges om Niels Finn Christiansens Hartvig Frisch-biografi. Den socialdemokratiske undervisningsminister døde nemlig i 1949, men var stærkt engageret i det tidlige FN-arbejde og fungerede ofte som udenrigspolitisk rådgiver for Hans Hedtoft. Tredje værk er Kurt Jacobsens store politiske biografi om Aksel Larsen, der til gengæld dækker hele perioden 1945-1969. Via sit fokus på DKP's – fra 1958 SF's – formand Aksel Larsen kaster bogen også lys over DKP's politik under den kolde krig, under »påskekrisen« i 1948, under diskussionerne om NATO-medlemskab i 1948/49, under Ungarn-opstanden i 1956 m.m. og generelt over forholdet mellem de danske kommunister og Moskva. Samtidig belyses det også, hvordan det øvrige politiske system og statsmagten forsøgte at inddæmme og udgrænse DKP's politiske indflydelse i ly af den kolde krig. Biografien er i denne sammenhæng ikke mindst interessant ved sin indirekte påvisning af, hvordan den kolde krig fra slutningen af 1940'erne til slutningen af 1950'erne blev instrumentaliseret og gjort til ideologisk kampplads for den bitre politiske strid mellem især socialdemokrater og kommunister. ¹⁴

Sluttelig skal nævnes to arbejder af mere specialiseret tilsnit. Det første er en analyse af udviklingen i Danmarks forsvarsdoktrin 1945-1969 forfattet af Michael Clemmesen. ¹⁵ Som forbrugeroplysning er det værd at

13. »Hvor fører du mig hen? – Jeg går ej længere«. Danske udenrigspolitikere under den kolde krig, *Vandkunsten*, bd. 9-10, 1994.

14. Wilhelm Christmas-Møller: *Christmas. Christmas Møller og Det konservative Folkeparti 1920-1948*, bd. I-II, København 1993; Niels Finn Christiansen: *Hartvig Frisch. Mennesket og politikerens. En biografi*, København 1993; Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen – en politisk biografi*, København 1993. Selv om erindringslitteratur ikke vil blive behandlet i denne oversigt, skal jeg ikke undlade at gøre opmærksom på, at den nylige erindringsbog fra en af den danske statsembedsmænds absolut ledende figurer, tidligere departementschef Erik Ib Schmidt, også indeholder meget interessant stof til belysning af det særlige politiske klima under den første kolde krig, se Erik Ib Schmidt: *Fra psykopatkлубben. Erindringer og optegnelser*, København 1993.

15. Michael Clemmesen: »Udviklingen i Danmarks forsvarsdoktrin fra 1945 til 1969«, *Militærhistorisk Tidsskrift*, 1987, s. 7-81.

understrege, at overskriften er lige vel bred og faktisk først og fremmest dækker udviklingen af den danske forsvarsdoktrin under NATO-medlemskabet. Spørgsmålet er naturligvis, om Danmark overhovedet havde en forsvarsdoktrin i de første år efter krigen, hvor man hverken havde et forsvar af betydning eller et entydigt trusselsbillede. Ellers er det givet i det ret pauvre kildemateriale, forskerne har til rådighed, når de vil belyse perioden 1945-1949, at årsagen til denne stedmoderlige behandling af den første efterkrigsperiode skal søges. Den samme mangel gør sig således også gældende i Erik Boels analyse af Socialdemokratiets atomvåbenpolitik 1945-1988. Her ligger tyngden på partiets holdninger til atomvåbenproblematikken, fra den bliver virkeligt nærværende med ønsker om atombevæbning af det danske forsvar i 1957, og frem til politikken over for NATO's dobbeltbeslutning i 1980'erne.¹⁶

Sluttelig skal et par bidrag til forståelsen af efterkrigstidens forhold mellem Danmark og Sovjetunionen nævnes. Bent Jensen har skrevet en bog, som vurderer Danmarks politik som værende særdeles følgagtig over for pres fra Sovjetunionen.¹⁷ Bogen lider dog af at være baseret på et for dårligt kildegrundlag, primært på trykte danske og sovjetiske kilder. En mere nuanceret analyse findes derimod i Örjan Berners nordisk komparativt anlagte bog.¹⁸

FN og ikke-blok-politikken 1945-1948

Dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik på tærsklen mellem besættelse og fred er fortsat uhyre lemfældigt belyst. På dette felt er der virkelig ikke sket meget de sidste 10-15 år. Her må man stadigvæk konsultere de efterhånden noget ældre værker af Jørgen Hæstrup om befrielsesregeringens opgør med den isolerede neutralitet, af Niels Jørgen Haagerup om De Forenede Nationer og Danmarks sikkerhed og af Mary Dau om forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen.¹⁹ Trods eksistensen af Haagerups bog er det således påfaldende, at der stadigvæk ikke er skrevet en arkivba-

16. Erik Boel: *Socialdemokratiets atomvåbenpolitik 1945-88*, København 1988.

17. Bent Jensen: *Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. Verdenskrig*, København 1987.

18. Örjan Berner: *Sovjet & Norden. Samarbete, säkerhet och konflikter under femtio år*, Stockholm 1985.

19. Jørgen Hæstrup: *Hemmelig alliance. Hovedtræk af den danske modstandsorganisations udvikling 1943-1945*, bd. I-II, København 1959; Niels Jørgen Haagerup: *De Forenede Nationer og Danmarks sikkerhed*, Århus 1956; Mary Dau: *Danmark og Sovjetunionen*, København 1969.

seret monografi om Danmarks FN-politik i den første efterkrigsperiode. Men manglen på forskning i denne periode skyldes måske delvis, at datiden selv indtil udbruddet af den kolde krig havde opmærksomheden rettet mod interne forhold, genopbygning, retsopgør og etablering af 'normale' politiske forhold igen. Bortset fra Sydslesvig-spørgsmålet var det afgjort på de interne linjer, at brudfladerne i dansk politik var stærkest i perioden 1945-1947.

Netop Sydslesvig-politikken i den tidlige periode af efterkrigstiden er imidlertid et emne, som i dag fremstår vel undersøgt. Det skyldes ikke mindst udsendelsen af Johan Peter Noacks store tobinds arbejde om det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947, som viderefører det arbejde, Noack tidligere har lavet om det danske mindretals historie 1920-1945.²⁰ Grænsespørgsmålsstriden er 'godt stof', fordi det i sin essens var en udenrigspolitisk sag, som udviklede sig til en indenrigspolitisk konflikt. Udenrigspolitisk repræsenterede statsminister Knud Kristensens felttog for en grænserevision et brud med de danske traditioner for en lavprofileret ikke-provokerende udenrigspolitik, og indenrigspolitisk endte affæren som bekendt med Venstre-mindretalsregeringens fald i oktober 1947. Noack lægger endda med en spændende nytolkning op til, at konfliktens dybe karakter ikke kun kan forstås på baggrund af de reelle udenrigspolitiske uoverensstemmelser, som delte parterne, men også må føres tilbage til, at grænsespørgsmålet af statsministeren blev instrumentaliseret i et opgør med mange års socialdemokratisk-radikal dominans over det danske samfund.²¹

Selv om partiet Venstre sad inde med regeringsmagten 1945-1947, før regeringsmagten igen gik over i socialdemokratiske hænder, er det Socialdemokratiets udenrigs- og sikkerhedspolitiske holdninger og politik i perioden 1945-1948, der har haft mest bevågenhed i den nyere forskning. Selv har jeg skrevet en større artikel, der analyserer Socialdemokratiets holdninger til sikkerhedspolitikken i perioden 1945-1948.²² Artiklen belyser, hvordan Socialdemokratiet i lyset af besættelseserfaringerne, den nye

20. Johan Peter Noack: *Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947*, bd. I-II, Aabenraa 1991.

21. Johan Peter Noack 1991, s. 546f. Jeg har i øvrigt selv i anden sammenhæng diskuteret Noacks syn på grænsespørgsmålsproblematikken med særligt henblik på den rolle, som udenrigsminister Gustav Rasmussen spillede, se Thorsten Borring Olesen: »Udenrigsminister i indenrigspolitisk klemme. Gustav Rasmussen som udenrigsminister 1945-1950«, *Vandkunsten*, bd. 9-10, 1994(a), s. 26-49.

22. Thorsten Borring Olesen: »Jagten på et sikkerhedspolitisk ståsted. Socialdemokratiet og holdningerne til sikkerhedspolitikken 1945-1948«, i Birgit Nüchel Thomsen (red.): *Temer og brændpunkter i dansk politik efter 1945*, Odense 1994(b), s. 15-54.

verdensorden efter 1945 og den gradvise udvikling henimod kold krig og i et brydningsfelt mellem tradition og ønske om virkeligt nybrud famler sig frem mod et nyt sikkerhedspolitisk ståsted. Samme parti spiller en væsentlig rolle i Wilhelm Christmas Møllers nyligt udgivne bog om efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-1955. Bogen er et fortjenstfuldt forsøg på at kaste nyt lys over et ret mørklagt kapitel af danmarkshistorien, nemlig den militære efterretningstjenestes etablering og virke i det første efterkrigstidår. Desværre er kildegrundlaget for analysen meget sparsomt, ligesom det er en tilsnigelse at hævde, at analysen dækker hele tiåret 1945-1955. Det er i realiteten kun perioden 1945-1950, som behandles systematisk.²³

Danmarks involvering i Marshall-planen er et af de få områder af den tidlige efterkrigstidshistorie, hvorom der findes en forholdsvis righoldig litteratur. Først siden slutningen af 1980'erne har man imidlertid set de første egentlige arkivbaserede analyser dukke frem. Her må man først og fremmest nævne Vibeke Sørensens pionerarbejde om Socialdemokratiet og Marshall-planen. Vibeke Sørensens arbejde blev afleveret som PhD-afhandling ved European University Institute i Firenze i 1987 og er af uransagelige årsager aldrig blevet publiceret, skønt afhandlingen er den mest omfattende af sin art i Skandinavien. Det er en flot studie i politisk økonomi baseret på et imponerende opbud af dansk ministerielt materiale suppleret med arkivmateriale fra National Archives i Washington og Public Record Office i London. Efter Vibeke Sørensens alt for tidlige død burde det være en pligt for det danske historikermiljø at finde vejen og midlerne til at publicere dette arbejde posthumt.²⁴ Til belysning af Danmarks beslutning om at deltage i »Economic Recovery Programme«, som var Marshall-planens officielle navn, må man også henvise til Leon Dalgas Jensens fine artikel om dette emne.²⁵ Leon Dalgas Jensen er ligeledes involveret i det særnummer af *Økonomi og politik*, som blev publiceret med indlæggene og debatten fra en international konference om Danmark og Marshall-planen afholdt i København i 1987.²⁶

23. Wilhelm Christmas Møller: *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55*, København 1995.

24. Vibeke Sørensen: *Social Democratic Government in Denmark under the Marshall Plan 1947-1950*, upubliceret PhD-afhandling, European University Institute, Firenze, 1987.

25. Leon Dalgas Jensen: »Denmark and the Marshall Plan, 1947-1948: The Decision to Participate«, *Scandinavian Journal of History*, vol. 14, 1989.

26. »Danmarks genopbygning og Marshallplanen«, Særnummer af *Økonomi og Politik*, 1987.

Nordisk forsvarsforbund eller NATO

Med Marshall-plan-projektet er vi allerede dybt inde i den problematik, som dominerede den udenrigs- og sikkerhedspolitiske dagsorden fra i hvert fald 1947 og de følgende år frem: nemlig delingen af Europa i en Øst- og en Vest-blok. Selv om Hedtofts mindretalsregering officielt benægtede, at Marshall-planen havde noget som helst med blokdannelse at gøre, var man internt i regeringen fuldstændigt på det rene med Marshall-projektets politiske karakter. Regeringen valgte dog af politiske grunde at fastholde, at Marshall-samarbejdet var af rent økonomisk karakter. Det interessante er imidlertid, at Hedtoft-regeringen trods den binding til Vesten, som var et indbygget moment ved hjælpen, var af den overbevisning, at Marshall-hjælp kunne forenes med den danske ikke-blok-politik. En politik, som Hedtoft flere gange i januar 1948 både officielt og i mere intime sammenhænge gav udtryk for, at regeringen ingen intentioner havde om at bryde med.

I løbet af de første tre-fire måneder af 1948 førte eksterne begivenheder, dvs. optrapningen af den kolde krig, til, at den danske socialdemokratiske mindretalsregering blev tvunget til at overveje sin stilling omkring en fortsat fastholden ved ikke-blok-politikken.²⁷ Nikolaj Petersen er den, der mest indgående har beskæftiget sig med dette opbrud og i forbindelse hermed de efterfølgende forhandlinger om enten dansk medlemskab af et nordisk forsvarsforbund eller af Vestblokkens militære samarbejde i Atlantpagten. En oversigt over Nikolaj Petersens mange artikler om emnet får man i hans egen forskningsoversigt fra 1984. Hans seneste artikel om emnet er fra 1991 og må betragtes som en art status over mange års forskning.²⁸ I denne artikel lægger han op til, at der går en lige linje fra opbruddet i foråret 1948 og frem til underskrivelsen af Atlantpagten den 4. april 1949. Ræsonnementet er, at da først regeringen begyndte at se sig om efter militære samarbejdspartnere, havde man i realiteten taget de definitive skridt væk fra ikke-blok-politikken.²⁹

27. En vigtig begivenhed i denne proces var den såkaldte påskekrise i foråret 1948, hvor der blev taget en række initiativer til at styrke det militære og politimæssige beredskab på baggrund af (løsagtige) diplomatiske indberetninger fra især Washington om muligheden for forestående sovjetisk aggression eller et kommunistisk kup i Danmark. Den bedste behandling af episoden findes i en artikel af Nikolaj Petersen: »Påskekrisen 1948«, i B. Heurlin og C. Thune: *Danmark og det internationale system*, København 1989, s. 223-243.

28. Nikolaj Petersen: »Atlantpagten eller Norden? Den danske alliancebeslutning 1949«, i Carsten Due-Nielsen m.fl (red.): *Danmark, Norden og NATO 1948-1962*, København 1991, s. 17-42.

29. Nikolaj Petersen 1991, s. 42.

Demonstration på Christiansborg slotsplads i marts 1949 under Rigsdagens behandling af lovforslaget om Danmarks tilslutning til NATO. (Nordisk Pressefoto. Her efter Poul Hammerich, Danmarks Krønike, bd. 2, s. 34).

Denne tolkning samt den tilknyttede, at dansk NATO-medlemskab repræsenterede et radikalt brud med traditionerne i dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik, er i de senere år blevet imødegået. Det er bl.a. sidstnævnte tolkning, som har været et af omdrejningspunkterne for den debat om brud og kontinuitet i den danske politik, som jeg har omtalt ovenfor.³⁰ Her skal jeg henvise til min egen forskning i emnet, som præciserer, at opbruddet i foråret 1948 ikke kan siges at repræsentere et opgør med ikke-blok-politikken. Opgøret er i hvert fald så kun helt formelt i den forstand, at den danske regering ønskede at opgive en selvstændig ikke-blok-politik til fordel for politikens videreførelse inden for en nordisk blok. I forhold til blok-konfrontationen mellem Øst og Vest var det den svenske model, der øvede størst tiltrækning på det danske regeringsparti. Det gjorde den bl.a., fordi den muliggjorde en videreførelse af ikke-blok-politikken i fælles nordisk regi.³¹

Perspektivet skal ikke forfølges videre her. Som bekendt kuldsejlede de nordiske bestræbelser, fordi der ikke kunne skabes fælles nordisk enighed om projektet. Modsat svenskerne ønskede den norske regering nemlig at knytte det nordiske forsvarssamarbejde til det vestlige forsvarssamarbejde under en eller anden form. Nikolaj Petersen har givet ret i, at den danske regering kunne have accepteret enhver løsning, som den norske og svenske regering kunne være blevet enige om.³² Set i dette lys er det næppe så overraskende, at den danske regering gik ind for NATO-medlemskabet, da den nordiske option faldt væk, og alternativet, der stod tilbage, var en isoleret ikke-blok-politik – eller neutralitet, om man vil. Men en lykkelig udgang var det ikke set ud fra en socialdemokratisk optik. Det var snarere, som Julius Bømholt formulerede det, »det mindste af to onder«.

Baggrunden for Socialdemokratiets og ikke mindst statsminister Hans Hedtofts stærke engagement i sagen om det nordiske forsvarssamarbejde skal ikke kun søges på det sikkerhedspolitiske felt. De sikkerhedspolitiske argumenter var absolut overbevisende i sig selv, men min egen forskning peger på, at den nordiske tiltrækning var langt bredere politisk funderet

30. Se litteraturen anført i note 3.

31. Thorsten Borring Olesen: »Brødrefolk, men ikke våbenbrødre. Diskussionerne om et skandinavisk forsvarsforbund 1948-49«, *Den jyske Historiker* nr. 69-70, 1994(c), s. 151-178. Det mest omfattende arbejde, jeg har lavet om problematikken, er et afsluttet forarbejde til en bog om Socialdemokratiet og sikkerhedspolitikken 1945-49, som efter planen skal udkomme 1996/97. Arbejdsrapporten har titlen *The Lesser Evil. The Danish Social Democratic Party and the Decision to Join the Atlantic Pact*, Aarhus Universitet 1993 (141 s.). Se desuden Thorsten Borring Olesen 1994(b).

32. Nikolaj Petersen: »Optionsproblematikken i dansk sikkerhedspolitik 1948-49«, i Niels Amstrup og Ib Faurby (red.): *Studier i dansk udenrigspolitik tilegnet Erling Bjøl*, Århus 1978, s. 211.

end som så. Min analyse lægger således op til at knytte en tættere sammenhæng mellem udenrigspolitik og indenrigspolitik, mellem sikkerhedspolitiske overvejelser og politisk-ideologiske præferencer i kombination med en indenrigspolitisk magtanalyse. Kort og firkantet udtrykt tyder min forskning på, at Socialdemokratiet så det nordiske forsvarssamarbejde som en løftestang for et bredere nordisk samarbejde, som på sin side igen skulle konsolidere den socialdemokratiske model i Skandinavien som helhed og i Danmark i særdeleshed.³³

I tilsyneladende opposition til både Nikolaj Petersens tolkninger og mine har Aage Hoffmann for nyligt i nærværende tidsskrift publiceret en artikel om forsvarsforbundsproblematikken. Artiklen proklamerer indledningsvis, at den baserer sig på hidtil uudnyttet materiale fra Hedtofts arkiv, hvilket skulle danne grundlag for en nytolkning af begivenheden. For det første er materialet ikke uudnyttet, men benyttet af eksempelvis Kersti Blidberg og undertegnede. Hoffmann overser desuden helt, at Nikolaj Petersen langt hen ad vejen bruger det samme materiale; han henviser bare til det, der findes i Udenrigsministeriet, og ikke til kopierne i Hedtofts arkiv. For det andet er det meget vanskeligt at se, hvori Hoffmanns nytolkning består. Han rejser det interessante spørgsmål, hvorfor Grønlandsspørgsmålet ikke blev inddraget kraftigere af den danske regering (som middel til at presse USA til at se mere velvilligt på en skandinavisk løsning). Det moment kan givet analyseres mere i bund, end det hidtil er blevet gjort. Men Hoffmanns generelle tolkning er uklar. Han vil vist nærmest argumentere for, at den socialdemokratiske regering var mere vestvenlig end almindelig antaget, men hans kildemateriale er så spinkelt og hans afhængighed af især Nikolaj Petersens forskning så stor, at han tilsyneladende selv finder det vanskeligt at drage denne konklusion.³⁴

Afslutningsvis skal opmærksomheden henledes på to nyere svenske arbejder med relevans for de her berørte emner. Det drejer sig om Kersti Blidbergs komparativt anlagte analyse af de nordiske socialdemokratiers holdninger til sikkerhedspolitik i perioden 1945-1950, og en PhD-afhandling af Agnete Nissborg, som analyserer Danmarks rolle i de nordiske forsvarsforhandlinger og i NORDEK-forhandlingerne 20 år senere.³⁵

33. Thorsten Borring Olesen 1994(c). Se desuden Thorsten Borring Olesen 1994(a).

34. Aage Hoffmann: »Atlantpagten eller skandinavisk forsvarsforbund? Hedtoftregeringen og Danmarks tilslutning til Atlantpagten«, *Historie*, 1995, s. 1-37.

35. Kersti Blidberg: »Just Good Friends. Nordic Social Democracy and Security Policy 1945-50«, *Forsvarsstudier*, bd. 5, 1987 og Agnete Nissborg: *Danmark mellan Norden och väst*, PhD-afhandling, Uppsala Universitet 1985. Se desuden Kersti Blidberg: »Ideologi och pragmatism – samarbetet inom nordisk socialdemokratisk arbetarrörelse 1930-1955«, *Den tyske Historiker*, bd. 69-70, 1994, s. 132-150.

Thule-sagen og dansk arkivpraksis

Dansk sikkerhedspolitik under den tidlige kolde krig har været et varmt emne både forskningsmæssigt og politisk i 1995. Det skyldes dels udgivelsen af Poul Villaumes mammutdisputats om dansk alliancepolitik i NATO i perioden 1949-1961 (jf. nedenfor), dels afsløringen af tidligere stats- og udenrigsminister H.C. Hansens 'private' atomvåbenpolitik på Grønland.

Den sidste sag er dukket op i mediernes agurketid, men har ubestrideligt mere i sig end saften fra et par sommervarme agurker. De store spørgsmål, der i skrivende stund optager sindene, er, om H.C. Hansen var eneansvarlig for at give amerikanerne carte blanche til at indføre atomvåben på grønlandsk territorium, og om Folketinget ved flere lejligheder og af skiftende regeringer blev vildledt om det reelle indhold af de dansk-amerikanske aftaler og den danske politik over for de amerikanske aktiviteter på Grønland. Disse spørgsmål fortjener at blive belyst i hele perioden 1941/45-1968, og måske endnu længere, idet der er begrundet mistanke om, at USA også efter præciseringerne af Grønlandsaftalerne i 1968 fortsatte sine atombevæbnede overflyvninger af grønlandsk territorium.

Planerne, der i skrivende stund drøftes, om en større studie baseret på arkivmaterialet i de danske forsvars- og udenrigsministerier må derfor hilses velkommen. En sådan undersøgelse ville være af stor betydning for at forstå Grønlands og Danmarks placering i den kolde krig, herunder for en præcisere klarlægning af Syddanmarks instrumentalisering af Grønland i egen interesse. Men den kunne forhåbentlig også bidrage til at kvalificere den debat, der i øjeblikket føres. Ser man nemlig nærmere på den, er det for det første vanskeligt helt at forstå den sensationsagtige opstandelse, sagen har vakt. Uden at foregribe kommende forskningsresultater kan man vist roligt fastslå, at der i samtiden har været flere personer end H.C. Hansen, der kendte til amerikanernes atomvåbenpolitik på Grønland, i hvert fald i praksis. Af den nyere forskning fremgår det ligeledes klart, at de danske regeringer reelt havde givet amerikanerne fri råderet på Grønland, og at denne gestus blev brugt til at imødegå amerikanske krav om forøget dansk militær indsats og engagement i NATO.³⁶

For det andet mangler der fuldstændig historisk indlevelse, når medierne kalder H.C. Hansens optræden for en ny Tamil-sag. Det er ganske enkelt en falsk historisk tilbageprojicering af nutiden. H.C. Hansen fungere-

36. Se Nikolaj Petersen: »Grønland i global sikkerhedspolitik 1941-1981«, Paper til XXI nordiske historikermøde i Umeå, Århus 1991, s. 21f. og Poul Villaume 1995, s. 850ff.

de i en periode under den kolde krig, hvor det var accepteret praksis, at det kunne være nødvendigt for regeringen at holde på visse hemmeligheder. Normalt ville lederne af de såkaldt »ansvarlige partier« blive fuldt orienteret i Udenrigspolitisk Nævn eller udenfor ved samtaler under fire øjne med stats- eller udenrigsministeren, og blandt de ansvarlige partier var der eksempelvis fuld enighed om, at kommunisterne ikke kunne indvies i alt. Det vil selvfølgelig være interessant at få præciseret, hvor godt Erik Eriksen og Ole Bjørn Kraft blev informeret om H.C. Hansens accept af den amerikanske tolkning af Grønlandsaftalen fra 1951, som amerikanerne altså i 1957 mente gav dem ret til at oplagre atomvåben på Grønland. Var de ikke fuldt informeret, er der imidlertid intet, der forleder en til at tro, at de store oppositionspartier ville have rejst en politisk storm endside have krævet H.C. Hansen stillet retligt til ansvar, hvis forholdet var kommet frem alligevel. De borgerlige topledere ville givetvis have reageret, ganske som H.C. Hansen gjorde, hvis en borgerlig regering havde stået i spidsen for landet. Denne tolkning kan man også finde indirekte bekræftet i Uffe Ellemann-Jensens indlæg i debatten.³⁷

Venstres formand rejser imidlertid i samme forbindelse en anden kritik, som må siges at repræsentere en parallelforskydning af en af hans hovedpointer fra de seneste års debat om dansk EF-politik. Det, man ifølge Ellemann-Jensen berettiget kan kritisere H.C. Hansen for i denne sammenhæng, er, at han ikke åbent gik ud og fortalte den danske befolkning om nødvendigheden af den grønlandske atomvåbenindrømmelse til USA. Havde han gjort det, skulle befolkningen nok have accepteret det, men frygt for pacifisterne i hans eget parti, hos støttepartiet De radikale og på venstrefløjnen afholdt ham fra det, med den konsekvens, at NATO-politikken – som senere Europa-politikken – blev et åg om halsen for de ledende socialdemokrater.

Selv om det bestemt ikke kan udelukkes, at Uffe Ellemann-Jensen har fat i en lang ende med denne tolkning, er sammenhængen givet en smule mere kompliceret end her fremført. På den ene side kunne det aldrig med den sikkerhedspolitik, Danmark førte i forholdet til Sovjetunionen, være i dansk interesse åbent at tilkendegive, at man havde givet – eller følt sig presset til at give – amerikanerne atomvåbenindrømmelser på Grønland. En offentliggørelse ville ganske enkelt underminere den ikke-provokationspolitik, som dansk sikkerhedspolitik trods NATO-medlemskabet langt hen var tilrettelagt ud fra. Og på den anden side er det langt fra sikkert, at aftalen var blevet offentliggjort, selv om den danske regering måt-

37. Uffe Ellemann-Jensen: »Prisen for vores sikkerhed«, *Aarhus Stiftstidende*, 16.7.1995.

Amerikansk B 52 bombemaskine fotograferet under nødlanding på Thulebasen 1967. (Nordfoto).

te have ønsket det. USA's regering var også medspiller og ville næppe tøve med at lægge pres på den danske regering, hvis den anså offentliggørelse for u hensigtsmæssig af politiske eller strategiske årsager. Den amerikanske åbenhed i Thule-sagen er et post-koldkrigs-fænomen, som man ikke naivt skal tilbagediskontere til konfliktens højspændingsperiode. Det intrikate i situationen i dag er jo, at selv om det er amerikansk arkivåbenhed, som har fremprovokeret Thule-sagen, var og er det fortsat amerikansk politik hverken at afkræfte eller bekræfte konkrete anlægs eller enheders eventuelle atombevæbning.

Selv om det således langt fra er givet, at kommissoriet for en eventuel forskningsmæssig kulegravning af Thule-sagen kan eller vil blive udstrakt til at dække perioden efter 1968, må man i det mindste hilse det velkomment, at udenrigsminister Niels Helveg Petersen er indstillet på at åbne Udenrigsministeriets arkiver frem til 1968. Endnu bedre ville det være, om man i Udenrigsministeriet ville prioritere en generel åbning af arkiverne i stedet for en begrænset åbning for en række håndplukkede forskere. Valgte man den sidste løsning, ville man ikke have behov for en officiel undersøgelse. En kulegravning af sagen ville komme af sig selv, når

journalister og forskere med stor lyst kastede sig over materialet. Der er næppe tvivl om, at uafhængigheden og nuanceretheden ville blive bedst tilgodeset ved at anvende denne fremgangsmåde.

Derimod er der ingen grund til at støtte koret, der med baggrund i Thule-sagen ønsker en ny arkivlov. Den nye arkivlov fra 1992 opererer med en 30-års regel identisk med gældende regler i de fleste andre vestlige lande. Selv om arkivloven desuden indeholder nogle særregler, der gør det muligt at båndlægge udenrigspolitisk og forsvarspolitisk materiale endnu længere, kræver den ikke, at man *skal* bruge disse regler. Hvis man inden for den nye arkivlovs rammer bare ville indføre den praksis, der – med Arne Melchior's ord – indebærer, at alt hvad der ikke er båndlagt er tilgængeligt, ville man være nået et stort stykke ad vejen. I virkeligheden har Udenrigsministeriets praksis nemlig været den omvendte: alt er i princippet båndlagt undtagen det, der er tilgængeligt. Pointen er, at det i meget høj grad har været Udenrigsministeriets administration af arkivloven, som har vanskeliggjort forskningen. Eksempelvis når man håndhæver en 40-års regel på adgangen til referaterne fra Udenrigspolitisk Nævn. Eller når man båndlægger NATO-materiale, som er frit tilgængeligt efter 30-års reglen i USA, Storbritannien, Holland og Norge.

Udenrigsministeriets stramme praksis udviklet i perioden før den nye arkivlov har været en stærkt medvirkende årsag til, at dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik i perioden efter 1945 er forholdsvis ringe udforsket. Sammenligner man eksempelvis med Norge har den historiske forskning i de tilsvarende problemområder været langt mere intensiv der. Man har på fornemmelsen, at det norske Utenriksdepartement har en bedre forståelse for den værdi, der ligger i at lade historien blive skrevet på baggrund af egne kilder.³⁸ Det sikrer nemlig ofte en større forståelse for den norske politik, end når man er henvist til at basere sin analyse af den udelukkende på baggrund af adgang til andre landes udenrigsministerielle arkiver.

Et konkret eksempel i den henseende er forskningen i de skandinaviske forsvarsforhandlinger og deres forlis i 1948/49. Indtil de seneste år har forskningen og dermed tolkningen i meget udstrakt grad været lagt i de norske historikers hænder. Deres forskning har været baseret på adgang til de mest relevante norske arkiver, og ikke overraskende har man kunnet konstatere en tendens til Oslo-centrisme i disse tolkninger. I hvert fald er

38. Det er på denne baggrund, at Nikolaj Petersen ved Poul Villaumes disputatsforsvar ved Københavns Universitet 10.3.1995 kunne udtale, at der i øjeblikket sidder 20-30 norske hovedfagsstuderende og skriver speciale på baggrund af adgang til arkivgrupper, som selv veletablerede seniorforskere i Danmark i øjeblikket ikke har adgang til i København.

det tydeligt, nu hvor vi har fået adgang til lige så relevant dansk materiale, at det danske materiale på visse punkter lægger op til diskussion og problematisering af de norske historikers resultater. Bl.a. fremstår den danske regerings rolle i forhandlingerne langt mindre marginal i det danske materiale, end den gør i det norske. Når Udenrigsministeriet i en lang periode har hindret adgang til det danske materiale (bortset fra særlig adgang til nogle privilegerede få), er det svært at klandre såvel danske som udenlandske historikere for, at de ikke har haft et mere vågent øje for den danske rolle i forhandlingerne.³⁹

Danmark i NATO

Et kontant bevis for den danske arkivpraksis' hæmmende betydning finder man i den kendsgerning, at den nyligt forsvarede disputats af Poul Villaume om dansk NATO-politik i 1950'erne stort set er blevet til uden adgang til danske ministerielle arkiver.⁴⁰ Under disputatsforsvaret den 10. marts 1995 foranledigede det førsteopponenten, professor Nikolaj Petersen, til at kalde disputatsen for en »skamstøtte over dansk arkivpraksis«. I aviserne var der i dagene derefter nogen polemik omkring den danske arkivpraksis, men det var først tre måneder senere, da Thule-sagen begyndte at rulle, at det for alvor gik op for journalister og politikere, at arkivproblemet var reelt og ikke kun en fiks idé blandt støvede historikere.

Når Poul Villaumes værk alligevel hviler på et stort og godt kildegrundlag, skyldes det, at han gennem amerikanske, britiske, norske m.fl. ministerielle arkiver har kunnet finde materiale, der belyser den danske politik i NATO-alliancen. Villaume beskriver selv indledningsvis sine

39. Den følgende redegørelse fra den hollandske historiker Gerard Aalders er desværre typisk for, hvordan udenlandske historikere, der ønsker at arbejde med dansk materiale til belysning af udenrigs- og sikkerhedspolitiske problemstillinger efter 1945, beskriver deres møde med den danske arkivpraksis: »I have not been able to check this information [oplysninger om den danske regerings løfter til russerne ved den russiske tilbagetrækning fra Bornholm i 1946 om, at stationering af fremmede tropper på dansk territorium fremover ikke ville blive tilladt. Disse oplysninger var Aalders stødt på i sit arbejde i de norske og svenske udenrigsministerier, TBO] in the archives of the Danish Foreign Ministry. In a letter from the *Udenrigsministeriet* (the Danish Foreign Ministry) of 6 February 1985, I was promised admittance to its archives. After having arrived in Copenhagen, I was only allowed to see some maps with clippings from newspapers. Protests and referring to their (promise) of 6 February did not have any effect«. Gerard Aalders: »The Failure of the Scandinavian Defence Union, 1948-49«, *Scandinavian Journal of History*, vol. 15, 1990, s. 137 note 69.

40. Poul Villaume: *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961*, København 1995.

problemer med at få adgang til danske ministerielle arkiver, men hævder alligevel, at hans materiale er så vægtigt, at han har tillid til, at en eventuel inddragelse af det danske materiale ikke afgørende vil kunne ændre bogens konklusioner.⁴¹ Thule-sagen ser i nogen grad ud til at confirmere denne påstand. Villaume har selvsagt ikke kunnet bruge det danske materiale, som er kommet for dagens lys i forbindelse med Thule-sagen. Han har heller ikke fundet nagelfaste beviser i de udenlandske arkiver på, at danske regeringer i 1950'erne tillod amerikanske A-våben på Grønland, men han fremholder flere eksempler på, at amerikanerne i realiteten havde frie hænder på Grønland og også, at danske ledende politikere, inklusive H.C. Hansen, uofficielt indrømmede, at det forholdt sig således. Det er således en af bogens overordnede konklusioner, at Grønland blev brugt som et forhandlingskort i forholdet mellem Danmark, USA og NATO.⁴²

Selv om Villaume således foreløbig har god rygdækning for påstanden om holdbarheden af sine konklusioner, skal den ikke bruges som argumentation for, at udforskningen af dansk sikkerhedspolitik i 1950'erne ikke ville kunne beriges af en åbning af de ministerielle arkiver. Det viser Thule-sagen med al ønskelig tydelighed, at den kan. Trods sine 969 sider er Villaumes bog ikke altomfattende, og det største handicap ved ikke at have haft adgang til det danske materiale ligger givet i analysen af den danske politikformulering. Hvad var årsager og motiver bag de danske sikkerhedspolitiske valg? Hvordan var balancen mellem udenrigs- og indenrigspolitiske hensyn? Det er til besvarelsen af den type spørgsmål, man kan forvente, at adgang til det danske materiale for alvor vil bringe nyt for dagen – nyt som man heller ikke kan udelukke vil røkke ved nogle af Villaumes konklusioner.

Villaumes værk bringer imidlertid dansk sikkerhedspolitisk forskning i den tidlige kolde krig et stort og afgørende skridt fremad. Hidtil har forskningsarbejderne inden for emnet enten haft en introducerende eller oversigtsmæssig karakter. Nikolaj Petersen udgav i 1987 en kortfattet oversigt over dansk NATO-politik 1949-1987.⁴³ I 1990 afholdt Dansk Udenrigspolitisk Institut og forskningsrådsinitiativet »Dansk politik under forandring 1945-1985« i fællesskab et nordisk forskerseminar om Danmarks og Nordens relationer til NATO i perioden 1948-1962. Fra dette seminar foreligger der en antologi med syv artikelbidrag, der behandler udenrigspoliti-

41. Poul Villaume 1995, s. 38.

42. Jf. note 36.

43. Nikolaj Petersen: »Denmark and NATO 1949-1987«, *Forsvarsstudier*, bd. 2, 1987.

ske, økonomiske og strategiske aspekter inden for det overordnede tema.⁴⁴ Desuden finder man i diverse internationale antologier om den kolde krig eller NATO bidrag, som analyserer dansk og/eller nordisk sikkerhedspolitik i tilknytning hertil.⁴⁵ Via disse arbejder er der blevet etableret et billede af hovedlinjerne i den danske alliancepolitik, men det er først med Villaumes værk, at man kan sige, at emnet er blevet systematisk analyseret og, ikke mindre vigtigt, grundigt empirisk dokumenteret.⁴⁶

Værkets overordnede tolkningsramme er samlet i begrebet *alliancedilemma*. Det danske alliancedilemma bestod i, at landet for at opnå beskyttelse (mod ikke-NATO-lande) risikerede at udsætte sig for en uønsket politisk dominans (fra stormagterne i NATO, især USA). Dilemmaet kan udtrykkes som et valg mellem *indfangning* contra *isolation* eller *dominans* contra *ikke-beskyttelse*.⁴⁷ Det var mellem disse poler, dansk sikkerhedspolitik måtte balancere, og ifølge Villaume lykkedes det de danske regeringer i 1950'erne at gennemføre en balanceakt, som garanterede sikkerheden, samtidig med at den tillod et vist selvstændigt politisk manøvrerum inden for alliancen. De danske interesser blev af de ledende politikere og embedsmænd opfattet som at forhindre, at NATO fik en unødvendig provokerende militær profil i Nordeuropa, men samtidig at sikre at alliancens militære-politiske tyngdepunkt ikke blev forrykket mod det kontinentaleuropæiske eller sydeuropæiske område. Denne politik lykkedes i stort omfang, og om de videre perspektiver i den kendsgerning slår Villaume fast: »At denne afskærmnings- og integrationspolitik over for supermagten USA, de øvrige Vestmagter og NATO i så forholdsvis stort omfang lykkedes for det lille og materielt resourcesvage Danmark kan siges at

44. Carsten Due-Nielsen m.fl.: *Danmark, Norden og NATO 1948-1962*, København 1991.

45. Som eksempler herpå, se de allerede nævnte arbejder af Martin Heisler og Helge Pharo i note 3 og note 5.

46. Forud for udgivelsen af sin disputats har Poul Villaume publiceret flere delresultater af sit arbejde, se Poul Villaume: »Amerikanske flybaser på dansk jord i fredstid? En studie i Danmarks base- og stationeringspolitik i NATO 1951-1957«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 87, 1987, s. 238-298; »Neither Appeasement, Nor Servility: Denmark and the Atlantic Alliance 1949-1955«, *Scandinavian Journal of History*, vol. 14, 1989, s. 155-179; »En studie i gråt. Udenrigsministeriets historieskrivning og flystationeringsspørgsmålet i 1950'erne«, *Vandkunsten*, bd. 1, 1989, s. 11-33; »Mulig fjende – nødvendig allieret? Vesttysklands rolle i udformningen af dansk forsvars- og sikkerhedspolitik 1950-1961«, i Carsten Due-Nielsen m.fl. 1991, s. 147-190; »En stærk understrøm af modstand.... Koreakrigen, USA og Danmark 1950-1953«, i Carsten Due-Nielsen m.fl. (red.): *Konflikt og samarbejde. Festskrift til Carl-Axel Gemzell*, København 1993, s. 271-289.

47. Nikolaj Petersen har anvendt en beslægtet tolkningsramme i en artikel fra 1986, se »Abandonment vs. Entrapment: Denmark and Military Integration in Europe 1949-1951«, *Cooperation and Conflict*, vol. 21, 1986, s. 169-186.

være en bekræftelse af teorierne om det lille stormagtsallierede lands indflydelse og styrke vis-a-vis stormagten«. ⁴⁸

Villaumes anden afsluttende hovedpointe retter sig mod det indenrigspolitiske niveau. Når danske politikere generelt prioriterede afspændingspolitik frem for afskrækkelsespolitik og nedrustning frem for oprustning skyldtes det næppe primært, som det ofte har været fremført, indenrigspolitiske og partitaktiske hensyn, altså typisk hensyn til de pacifistiske radikale eller den tøvende folkelige opinion. Ifølge Villaume var forholdet ganske enkelt det, at »flertallet af de ledende politikere i virkeligheden, omend naturligvis i varierende omfang (delte) den bl.a. gennem opinionsmålinger registrerede, betydelige folkelige skepsis mod dele af den politik, USA og NATO stod for eller foreslog Danmark at føre, og det ikke mindst ud fra et generelt afspændings, ikke-provokations og suverænitets-hensyn«. ⁴⁹ Denne konklusion har givet også meget for sig, især hvad angår ledende socialdemokrater. Det er et billede, som også bekræftes i min egen forskning omkring debatten om Danmarks indtræden i NATO i 1948-1949. Man kan imidlertid indvende, at denne konklusion baserer sig på et løsere grundlag, end tilfældet er for den første. Villaume gennemfører for det første ikke en systematisk analyse af forholdet mellem partipolitik og fastlæggelsen af dansk NATO-politik. Selv om den partipolitiske analyse er central i visse afsnit, især i afsnit 5.4 (om oprustningsdiskussionen 1957-1961), 6.3. (om debatten om stationering af fremmede styrker i Danmark) og 7.2. (om diskussionerne om NATO's atomstrategi), fremstår den nærmest som en 'sidegevinst' ved siden af den systematiske gennemførte 'high politics'-analyse. For det andet er det som tidligere anført netop til motivanalysen bag de danske regerings politik, at den manglende adgang til de danske arkiver kan vise sig mest problematisk.

Det er næppe en fejlslætning at konstatere, at Poul Villaume er (positivt) overrasket over den grad af manøvrerum, som dansk NATO-politik besad. Omvendt sætter han præcist fingeren på pulsen, når han konstaterer, at denne selvstændighed også havde begrænsninger. Grønland er et eksempel, som vi allerede har konstateret. Af andre kan man nævne, at den kritiske anti-kerne våben profil, som Danmark fra slutningen af 1950'erne i stigende grad gjorde sig til talsmand for i FN, i virkeligheden var nøje afstemt med, hvad der passede danske nationale interesser. H.C. Hansen-regeringen var eksempelvis ikke villig til at blåstempe forslag om atomvåbenfrie zoner, fordi det ville kollidere med danske muligheder for at få

48. Poul Villaume 1995, s. 861.

49. Poul Villaume 1995, s. 862.

atomvåbenforstærkning i tilfælde af krig, ligesom danske regeringer var forsigtige med at føre sig frem med offensiv kritik af den franske krig i Indokina eller det fransk-britiske Suez-eventyr i 1956. I tilspidset form kan man sige, at Villaumes bog viser, at dansk profileret selvstændighed kom klarest til udtryk, når vitale nationale interesser blev anset for truet, eller når omkostningerne var relativt lave (fx ingen trussel mod danske økonomiske interesser).

Det er i sagens natur umuligt at komme ind på alle de delanalyser af særlige emner og begivenheder, som tages op i dette pionerværk. Men som det er antydnet i det foregående, er alle tænkelige facetter af dansk NATO-medlemskab behandlet: de politiske, de strategiske, de økonomiske og de propagandamæssige. Hovedvægten ligger dog på det politiske, på de danske politiske reaktioner på NATO-udspil og andre relevante sikkerhedspolitiske udfordringer samt på udformningen af den danske sikkerhedspolitik i forlængelse heraf. Om det er den ekstremt intensive dækning af dette felt, der fik de fleste dagbladsanmeldere til at koncentrere kritikken om ét kapitel i bogen, skal være usagt. Men kendsgerningen er, at der er blevet brugt uforholdsmæssig meget krudt på at kritisere bogens kapitel 2, et rammekapitel, der præsenterer den internationale forskning om NATO og den kolde krig.

Hovedanken mod kapitlet er, at det er »neo-revisionistisk«, dvs. at kritikerne synes, at Villaume ensidigt placerer ansvaret for den kolde krig hos USA.⁵⁰ Det er rigtigt, at Villaume gør meget ud af at understrege, at ledende amerikanske politikere og embedsmænd bevidst overdrev truslen fra Sovjetunionen og brugte den kolde krig til at etablere en »Pax Americana«. Dette Pax Americana-system var baseret på permanent konfrontation med Østblokken, hvor den underliggende dagsorden bestod i at bruge den kolde krig som instrument til at strukturere USA's politisk-økonomiske førerstilling i verden. Pax Americana sikrede USA positionen som dominerende magt blandt vestmagterne; den sikrede en billig og stabil råvareforsyning til de vestlige i-lande fra u-landene, og indenrigspolitisk holdt den frygten for kommunister og andre subversive kræfter effektivt i live. En sådan tolkning udelukker på ingen måde, at der også var militære realiteter og reel frygt bag opbygningen af systemet, og den kan derfor heller ikke a priori afvises som udtryk for en sekterisk neo-revisionisme. Det er faktisk 'trenden' i megen koldkrigsforskning i dag at udvide analysefeltet fra det rent militær-strategiske aspekt til en meget bredere funderet analy-

50. Se eksempelvis Tøger Seidenfaden: »Danske bagtanker«, *Politiken*, 5.3.1995 og Michael Clemmesen: »12 år på stolekanten«, *Weekendavisen*, 21-27.4.1995.

se, der indbefatter de ovennævnte områder; en 'trend' som tegnes af velrenommerede amerikanske forskere som Charles Maier, John Gillingham, Melvyn Leffler m.fl.⁵¹

Når det er sagt, må man give Tøger Seidenfaden og Michael Clemmensen ret så langt, at Villaume godt kunne have gjort mere ud af at diskutere Sovjetunionens ansvar for den kolde krig. Når det ikke sker, er det jo svært at forholde sig præcist til Pax Americana-begrebet. Systemet indbar, at USA fik hegemoni-status i forhold til resten af Vesten, som altså underkastede sig Pax Americana. Men hvad fik Vesteuropa igen? Fik man en sikkerhedsgaranti over for en reel eller imaginær militær-politisk trussel? Og var det Pax Americana-systemet, som 'finansierede' velfærdsstaten i Vesteuropa, fordi europæerne lod USA om at bære den økonomiske byrde ved oprustningen? Den slags spørgsmål er naturligvis vigtige at forholde sig til, når man vil bedømme Pax Americana-systemet. Havde Villaume bearbejdet disse aspekter mere systematisk, end det faktisk sker i kapitel 2, ville fristelsen til at debattere periferien snarere end centret i hans bog måske have været mindre.

I det seneste nummer af tidsskriftet *Udenrigs* tager Henning Gottlieb imidlertid i sin anmeldelse af bogen tyren ved hornene. Han retter sin hovedkritik ind efter en af hovedhjørnestenene i Villaumes værk. Det, Villaume betragter som dansk selvstændighed og uafhængighed, kalder Gottlieb for »halvhjertet deltagelse i verdens gang«. Gottlieb savner med andre ord en større problematisering af fordele og ulemper ved den førte danske politik, af de danske sikkerhedspolitiske forestillinger og de indtryk, som den danske politik efterlod hos de allierede. Perspektivet i kritikken retter sig altså mod, om den 'fodslæbende' danske politik i virkeligheden var den optimale i forhold til at sikre danske nationale interesser. Gottlieb mener således, at lydhørheden over for danske krav i alliancen og hos USA ville have været større, hvis Danmark havde ført en mere pro-atlantisk linje.

Spørgsmålet er naturligvis fundamentalt, om end unægteligt svært at besvare entydigt. Gottlieb har ingen dansk forskning i ryggen, der støtter hans synspunkt, men han har ret i, at det ville være rart, om Villaume havde testet sit synspunkt mod denne kontrafaktiske hypotese. Villaume er jo

51. Se eksempelvis Charles S. Maier: »The Making of »Pax Americana«. Formative Moments in United States Ascendancy«, i R. Ahmann m.fl. (red.): *The Quest for Stability. Problems of Western European Security 1918-1957*, Oxford 1993, s. 389-434; John Gillingham: »The Nature of an Alliance. A Summary«, i Klaus A. Maier und Norbert Wiggershaus (red.): *Das Nordatlantische Bündnis 1949-1956*, München 1993, s. 293-310; Melvyn P. Leffler: *A Preponderance of Power. National Security, the Truman Administration and the Cold War*, Stanford 1992.

faktisk selv inde på, at beslutningstagere i andre af de små NATO-lande, nemlig Benelux-landene, gradvist anerkender Pax Americana-systemets værdi på længere sigt.⁵² Til gengæld skyder Gottlieb sig selv i foden, når han på denne baggrund fastslår: »Derved bliver bogen i virkeligheden ikke meget andet end en lang opregning af standpunkter og stillingtagender, som med respekt at melde ikke kan forekomme den opmærksomme læser særlig ubekendte. Sandt at sige er det svært at se, at dansk indsats på verdensscenen i den beskrevne periode kan bære en fremstilling af dette format, og bogen modsiger ikke denne opfattelse«. ⁵³ Denne kritik må betegnes som ren strudsreaktion. Selv om Gottlieb ikke bryder sig om den danske politik, kan det da ikke være argument for ikke at beskæftige sig med den i detaljer. Med udgangspunkt i det basale alliancedilemma, indfangning versus isolation, viser Villaume i en omfattende empirisk analyse, hvordan en småstat som Danmark faktisk havde et (sikkerheds)politisk manøvrerum. Det sker ikke bare ved en opregning af standpunkter eller stillingtagender, men ved at de placeres i en større forståelsesramme. Om konklusionerne er overraskende, kan diskuteres. Det præcise er vel at slå fast, at billedet af Danmark som det modvillige NATO-land ikke er særligt nyt. Men Villaume skal have stor kredit for at have udfoldet så store anstrengelser – under vanskelige arkivvilkår – på at dokumentere, at det forholdt sig sådan, og for herunder også at have fremdraget vigtige og hidtil upåagtede sider af dansk sikkerhedspolitik under den tidlige kolde krig. Den bog lukker mere end et par huller i dansk historieskrivning og vil være uomgængelig for arbejdet med dansk sikkerhedspolitik i 1950'erne i årene fremover.

Særlige sider af den kolde krig: økonomi, politik og kultur

Det digre omfang af Poul Villaumes disputats ændrer ikke ved den kendsgerning, at der stadigvæk er mange aspekter af dansk sikkerhedspolitik i 1950'erne og 60'erne, som fortjener at blive belyst nærmere. Et af disse er bestemt den kolde krigs politiske økonomi. Nogle få arbejder i det regi er dog udkommet de seneste 10 år. Det er især Leon Dalgas Jensen, som har taget problemstillingen op. I tre artikler belyser han dansk økonomi i 1950'erne i relation til, hvad medlemskabet af Marshall-plan-samarbejdet

52. Poul Villaume 1995, s. 858.

53. Henning Gottlieb: »Allieret med forbehold«, *Udenrigs*, 2-1995, s. 72-76, citater s. 75 og 74.

og NATO betød.⁵⁴ I forenklet form kan man fastslå, at Dalgas Jensens analyser understøtter det generelle billede, som fremkommer i Villaumes bog. At der gennem det atlantiske samarbejde blev stillet krav til Danmark om oprustning, begrænsninger i eksporten til Østeuropa m.m., men at disse krav altid af de danske regeringer blev vurderet i forhold til landets overordnede økonomiske behov og i forhold til den generelle økonomiske situation. Med andre ord blev der firet på kravene, så eksempelvis oprustningen ikke kom til at belaste statens udgifter i det omfang, som NATO's oprustningsmål ellers tilsagde.

Et andet eksempel på den selvrådige danske kurs på det økonomiske område, som også andre forfattere har haft blik for, er den danske politik inden for det såkaldte COCOM-samarbejde. Hermed har vi bevæget os over i udenrigsøkonomien, idet COCOM-samarbejdet var et vest-allieret samarbejde med den hensigt at begrænse/forhindre eksporten af strategiske rå- og industrivarer til Østblokken. Danmark var fra starten stærkt skeptisk over for dette projekt, idet det var en integreret del af den danske lavspændingsstrategi i det mindste at opretholde nogenlunde intakte handelsforbindelser med Østlandene. I flere tilfælde omkring dansk skibseksport til disse lande kom Danmark direkte på kollisionskurs med Storbritannien og USA. At de lovede skibe trods alt blev leveret, viser atter engang, at Danmark kunne tage sig visse friheder inden for det atlantiske samarbejde.⁵⁵

Inden for den politiske historie mangler vi stadigvæk en større, systematisk studie af sammenhængen mellem partipolitik og dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik i 1950'erne og 60'erne. Til gengæld ligger der i dag indtil flere analyser af de protest- og oppositionsgrupper, der især fra 1960'erne skød op vendt mod atomoprustningen eller den vestlige imperialisme. I et udgivet hovedfagsspeciale fra Odense Universitet analyserer Peter Nordendorf Olson den kortvarige eksistens for »Fredspolitisk Folkeparti«, der på en pacifistisk platform søgte at opnå repræsentation i Folketinget ved valget i 1964.⁵⁶ I en tilsvarende udgivet afhandling, men fra

54. Leon Dalgas Jensen: »Dansk industripolitik mellem kold krig og protektionisme. Sagen om statslånet til B&W i 1950'erne«, i Ole Feldbæk og Erik Lund: *Presse og historie. Festskrift til Niels Thomsen*, København 1990, s. 93-112; »NATO og danske økonomisk-politiske interesser 1949-1956«, i Carsten Due-Nielsen m.fl. 1991(a), s. 83-118; »Dansk forsvar og Marshall-planen 1947-1960«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 91, 1991(b), s. 459-506. Se desuden Poul Villaume 1995, passim.

55. Tor Egil Førland: *Cold Economic Warfare. The Creation and Prime of COCOM 1948-1954*, upubliceret PhD-afhandling, Oslo Universitet 1991, passim; Vibeke Sørensen 1987, s. 461-527; Leon Dalgas Jensen 1991(b); Poul Villaume 1995, s. 817-831.

56. Peter Nordendorf Olson: *Fredspolitisk Folkeparti. Et pacifistisk forsøg på at opnå folketingsrepræsentation*, Odense 1985.

Aarhus Universitet behandler Johannes Nordentoft og Søren Hein Rasmussen på deres side »Kampagnen mod Atomvåben« og »Vietnambevægelsen«. Disse bevægelser var i høj grad forløbere for den voldsomme vækst i græsrodsorganiseringen i 1970'erne og 80'erne. Søren Hein Rasmussen har selv arbejdet videre med dette tema i en netop afleveret PhD-afhandling. Fokus er på de seneste årtiers store græsrodsbevægelser (EF-modstanden, kernekraftmodstanden og fredsbevægelsen), men afhandlingen følger i et stort og spændende indledningskapitel (kap. 2) protestbevægelsesudviklingen tilbage til afslutningen af 2. Verdenskrig. Søren Hein Rasmussen viser her, at det netop var de sikkerhedspolitiske spørgsmål, fred, nedrustning og atomvåbenmodstand, som havde potentiale til at fungere som samlingspunkt for folkelige protestbevægelser.⁵⁷

Som demonstreret var den kolde krig en militær konfrontation af så omfattende karakter, at den på mange måder også greb afgørende ind i samfundets politiske og økonomiske organisering. Konflikten havde imidlertid også en ideologisk 'overbygning', idet konflikten ikke kun var en konflikt mellem to magtsystemer, men også mellem to forskellige samfundssystemer eller ideologier, om man vil. Den kolde krig kom derfor også til at gribe strukturerende ind i brede samfundsflader som kunst, kultur, undervisning og medier. Som nævnt indledningsvis er det ikke meget forskning, der hidtil er blevet lavet på dette felt i Danmark. På dansk grund er der således kun lavet en større studie af, hvordan amerikaniseringen under Pax Americana's paraply satte sig igennem i efterkrigstidens Danmark. I denne studie defineres amerikanisering som »summen af de økonomiske, politiske, ideologiske og kulturelle påvirkninger, vi modtager fra USA i perioden, men hertil kommer den udformning og bearbejdning af fx produktionsforhold, produktionsmetoder, distributionsmønstre, samværsformer, litterære udtryk og sprogbrug, som disse får i Danmark på basis af den amerikanske rå-matrix«. Som man kan forstå en ordentlig mundfuld, selv for en tidstypisk, marxistisk analyse fra begyndelsen af 1980'erne. Bogen som helhed rummer mange reelle indsigter, men er også bastant firkantet og baseret på alt for spinkelt (og tendentiøst) et materiale, især til beskrivelsen af den kolde krigs politiske og økonomiske grundlag.⁵⁸

57. Johannes Nordentoft og Søren Hein Rasmussen: *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1960-1972*, Odense 1991; Søren Hein Rasmussen: *Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark*, upubliceret PhD-afhandling, Aarhus Universitet 1995.

58. Peter Knoop Christensen (red.): *Amerikaniseringen af det danske kulturliv 1945-1958*, Aalborg 1983, citat s. 8.

Et konkret udtryk for realiteten i den koldkrigsinspirerede kulturkamp i disse år får man ved at læse en samling af radiokritik fra kommunisten Hans Scherfigs hånd. I disse uddrag fra *Land og Folk* er Scherfigs hvasse pen især rettet mod, hvad han opfatter som Danmarks Radios bevidst anti-kommunistiske og pro-amerikanske holdninger. Denne publikation er således ikke kun en dokumentation; den er selv et symptom på den politisk-kulturelle atmosfære under den tidlige kolde krig.⁵⁹ I øvrigt må man sige, at den kommunistiske kultur forskningsmæssigt er betydeligt bedre dækket ind end amerikaniseringen. Fra et forstående, men ikke ukritisk udgangspunkt har Morten Thing i sin omfangsrige doktordisputats dokumenteret og analyseret den kommunistiske kultur i Danmark fra 1918 til 1960, mens Bent Jensen – fra et utvetydigt anti-kommunistisk ståsted – ligeledes har dokumenteret, men også hudflettet de venstreintellektuelles fascination af stalinismen i den lidt kortere periode fra 1930'erne til 1950'erne. For begge værker gælder det dog, at den kolde krig ikke fungerer som indgang eller strukturerende ramme for analysen.⁶⁰

Afslutningsvis vil vi vende tilbage til Grønland. I forbindelse med anlægget af Thule-basen blev den oprindelige eskimo-befolkning på stedet tvangsforflyttet. Den historie er også blevet en del af den samlede Thule-sag, ligesom erstatningssagen i forbindelse med det i 1968 nedstyrede, atombevæbnede, amerikanske B 52 fly er blevet det. Om tvangsforflytningen har Jens Brødsted og Mads Fægteborg begået en fin lille bog, der bringer den kolde krigs makroperspektiv ned på mikroplanet.⁶¹ På det felt er der i øvrigt stadigvæk meget at gøre. Den kolde krig er en af den moderne histories store strukturer, men hvordan den greb ind i danskernes hverdagsliv har vi ingen systematisk viden om endnu. Derfor venter vi stadigvæk på den første bog om den kolde krigs hverdags- eller socialhistorie.

59. Hans Scherfig: *Den kolde krig i Danmarks Radio. Udvalgt radiokritik 1947-1964*, red. Nils Frederiksen, København 1986.

60. Morten Thing: *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918-1960*, bd. I-II, København 1993; Bent Jensen: *Stalinismens fascination og de danske venstreintellektuelle*, København 1984.

61. Jens Brødsted og Mads Fægteborg: *Thule – fangerfolk og militæranlæg*, København 1985.